

Teknős Viktória

A fordítás rejtelsei: Nietzsche nyomában. A Zarathustra magyar nyelvű fordításainak összehasonlító vizsgálata

Jelen tanulmányomban a fordítástudomány két alapvető kérdésének: az ekvivalenciának és a fordíthatóság/fordíthatatlanság problémájának természetét vizsgálom. E témakörök körüljárásához filozófiai tárgyú szöveget vettem alapul: Friedrich Nietzsche: *Also sprach Zarathustra* című művét, valamint annak – különböző időszakokban született – négy, magyar nyelvű fordítását.

Ugy vélem, hogy egy nyelv sajátosságairól, a nyelvet beszélők gondolkodásmódjáról, a világról való felfogásukról és a nyelvhasználatról többet megtudhatunk, ha összehasonlítva vizsgáljuk a különböző – jelen esetben a német és magyar – nyelveket, mert ezeknek számos egyedi vonására figyelhetünk fel, ha oppozícióba állítjuk őket. A nyelvek közötti különbségek bemutatásának (egyik) módja az eredeti szöveg és fordításának (fordításainak) összevetése, amelynek során kitűnnek a szóalkotási, mondatszerkesztési és egyéb különbségek.

Az egyik célom az, hogy bemutassam, milyen szembenállások mutatkoznak meg a forrásnyelvi (német) és a célnyelvi (magyar) Zarathustraszövegek alapján, a másik cél pedig az, hogy megmutassam, milyen kép alakulhatott ki a műről a négy különböző korban készült fordítások nyomán. Ez utóbbi kérdés előfeltevése az a tény, hogy más és más időpontokban különböznek a fordítói elvek, stratégiák és eljárások, így ugyanannak a műnek különböző olvasatai szület(het)nek a fordítás következtében.

A vizsgálat során feltételeztem, hogy a fordítások különbözőségeit egyrészt a társadalmi-történelmi háttér okozza, hiszen minden fordítás más-más időszakban keletkezett, más és más olvasóközönség részére, valamint más fordító szemszögéből, értelmezéséből született, másrészt pedig a fordító és (általánosságban) az emberek világról való tudása is változott, bővült, fejlődött időközben. Mivel két egyforma fordítás nem létezik, így ez adja a különlegességét és aktualitását annak, hogy megvizsgáljam az *Also sprach Zarathustra* négy magyar fordítását, a legrégebbitől haladva a legújabb fordítás szövegéig. A fordítások közötti eltérés számos tényezőtől függhet: a fordító személyétől, a miliőtől, amelyben a fordítás születik és nem utolsó sorban a befogadótól, olvasó-

tól, hiszen a végleges értelmezést az adja, hogy ki, mit, hogyan ért, értelmez, vagyis az adott egyén kompetenciájától, a témában való jártasságától is függ.

A vizsgálat során nemcsak a szavak szintjét, hanem a mondatszerkesztést és a grammatikai fordítási stratégiákat is figyeltem és kiemeltem. A Nietzsche-re jellemző, gyakran visszatérő szavakat, amelyek már-már terminusként is felfoghatók, több szövegkörnyezetből is kiemeltem, mivel így az is kideríthető, hogy az egyes fordítók mennyire következetesen fordították le a visszatérő kulcsszavakat. Jelen cikkben az *Übermensch* főnév és *überwinden* ige fordításait mutatom be. Valószínű, hogy Nietzsche tudatosan használta és fejlesztette ki ezt a terminológiai rendszert, amely gondolkodásának vezérfonalát tükrözi, ezért bukkannak fel újra és újra több bekezdésben, különböző kontextusokban is ugyanazok a fogalmak.

A kutatásom tárgyát képező szöveg, illetve a fordítások meglehetősen terjedelmesek, így a nyelvi példaanyagot az 1972-ben *Friedrich Nietzsche válogatott írásai* címmel megjelent kötet szerint szabtam meg, eszerint szűkítettem a vizsgálandó szövegrészeket. Ezt a kötetet Szabó Ede fordításában olvashatjuk.

Mielőtt az ekvivalenciával és a fordíthatóság/fordíthatatlanság problémakörrel foglalkoznék, először meg kell határozni, hogy mi a fordítás. Akik a fordítással foglalkoztak, mind megkísérelték valamilyen módon leírni a fordítás folyamatát. A korai definíciókat azonban még nem tekinthetjük igazán tudományos, egzakt meghatározásoknak, ezért érdemes őket inkább egyfajta „vélekedéseknek, állásfoglalásnak, véleményeknek” (Albert 2003: 12) tekinteni. Bár ezek a definíciók eltérnek egymástól, mégis felfedezhető köztük hasonlóság is, hiszen mindegyikben valamiféle „helyettesítésről, átalakításról, átvitelről” (Albert 2003: 12) van szó. A fordítás definiálásánál gyakran gondot jelent, hogy a definíciók egy része előíró jellegű, mintegy megkövetelik, hogy milyennek kell lennie a fordításnak. Így nemegyszer olvashatjuk az egyes definíciókban, hogy a célnyelvi szöveg legyen ekvivalens a forrásnyelvi szöveggel, azaz a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg tartalmilag egyezzen meg, a fordítás (célnyelvi szöveg) legyen teljesen egyenértékű az eredetivel.

A fordítástudománynak (egyelőre) hiányzik egy mindenki által elfogadott elmélete. Számos diszciplína foglalkozik vagy legalábbis érintkezik valamilyen szinten a fordítástudománnyal, és a fordítástudomány is merít e diszciplínák vizsgálati módszereiből, szakkifejezéseiből.

Albert szerint egyetlen fordításelmélettől sem várható el, hogy kidolgozott szabályokat vagy instrukciókat adjon a fordítónak, hogy hogyan, miként fordítson: a fordításelméletek arra hivatottak, hogy a fordítás

folyamatát „szisztematikus keret”-be (Albert 2003: 15) tegyék, valamint feltárják és leírják a fordítási tevékenység háttérében húzódó fordítási folyamatok működését. Ezt tekinthetjük tehát a fordításelmélet céljának.

Talán az eddigiekből is kitűnik, hogy a fordítás definiálása nem egyszerű feladat, főként a számos, egyszerre különböző és hasonló definíció miatt. Ez a kettősség magyarázható az interdiszciplinaritással (több tudományág is foglalkozik a maga módján a fordítással). Mivel nincs egységes definíció, a létező meghatározások inkább csak iránymutatóként szolgálhatnak, de csakis ezekre támaszkodni nem volna bölcs döntés.

„A fordításelmélet az alkalmazott nyelvészet egyik ága, amely a fordítás folyamatát, végeredményét és funkcióját vizsgálja a fordítási szituációban résztvevő összes nyelvi és nyelven kívüli tényező figyelembevételével” (Klaudy 2002: 26).

A fordítás definícióit lehetne még tovább tárgyalni, azonban e cikk keretei ezt nem teszik lehetővé, így áttérek az ekvivalenciára mint fordításhoz kapcsolódó terminusra, illetve a fordíthatóság/fordíthatatlanság problémáját is érintem.

Radegundis Stolze alapján járom körül az ekvivalencia terminust. Tekintettel a számos félreértésre, amely az ekvivalencia fogalmát körüveszi, fontos, hogy ismerjük ennek a – fordítástudománnyal foglalkozó irodalomban rendkívül vitatott – fogalomnak az eredetét. A terminus eredetileg a matematikából és a formális logikából származik. Jelentése: az elemek megfordítható egyértelmű hozzárendelése („eindeutige Zuordnung” Stolze 1997: 108) egy egyenletben. Az ekvivalenciát az interlingvális kommunikációs folyamatban olyan értelemben használják, hogy egyenlet van a beérkező információ és az átkódolás után újra kifutó információ között: itt éppen a közvetített üzenet változatlan egyenlősége/hasonlósága feltételezhető. Arra a kérdésre, hogy miként lehetne ezt a változatlan egyenlőséget megerősíteni, a válasz a két nyelv közötti többé-kevésbé közvetlen megfelelésekből derül ki, és a potenciális megfelelésekből mint jelekiválensekből („Zeichenäquivalente” Stolze 1997: 108) adódik. A helyettesítés fordítási procedúrájában („Übersetzungsprozedur des Ersetzens” Stolze 1997: 108) a forrásnyelvi szituáció kicserélése történik olyan célnyelvi szituációra, amely kommunikatív szempontból összehasonlítható a forrásnyelvvél. Az ekvivalencia jelentésegyenlőséget is jelenthet. A németben az ekvivalenciát az egyértelmű hozzárendelésen kívül az egyenértékűség: „Gleichwertigkeit” (Stolze 1997: 109) fogalmával szokták azonosítani.

Összességében az derül ki, hogy az ekvivalenciát inkább egyfajta absztrakt követelménynek tartják, miszerint az eredeti szöveg és a fordítás között bizonyos aspektusok szerint egyenlőség/hasonlóság legyen, ebben

azonban inherens probléma az, hogy a szövegegész és az egyes fordítási egységek közötti viszony tisztázatlan. Ezzel szemben ekvivalenseknek szokták nevezni azokat a szintaktikai elemeket, amelyeknél az egyenértékűség megvalósul. Az ekvivalencia fogalom mellett megjelentek olyan fogalmak, mint adekvátság, hozzáillőség/megfelelés, egyenértékűség, azonosság/összhang, korrespondencia, értelem szerinti megfelelés stb. Figyelemfelkeltő az az állítás, miszerint nem tudunk ekvivalensen fordítani, hanem egy célnyelvi szöveg számíthat ekvivalensnek egy kiinduló/forrásszöveghez képest (saját fordítás, vö. Stolze 1997: 109).

Ami a fordíthatóság/fordíthatatlanságot illeti, Klaudy szerint ez pusztán elméleti jellegű probléma. Azzal érvel, hogy a gyakorlatban nap mint nap fordítanak, ezért ez cáfolja a fordíthatatlanság tényét. Klaudy úgy véli, hogy ez a probléma inkább arra ad lehetőséget, hogy a fordításelméletet kutatók a nyelv és valóság viszonyáról fejtsék ki véleményüket. Egyes társadalomkutatók és nyelvészek úgy gondolják, hogy a nyelv valamilyen szinten hat a valóságra, illetve arra, hogy azt hogyan érzékeljük. „Ha pedig a nyelvek különbözőképpen tagolják a valóságot, minden nyelvközösségnek más a valóságról alkotott elképzelése, a »világképe«” (Klaudy 2002: 35). Ez a gondolatmenet kezd átvezetni a nyelvfilozófia területére, amelyre azonban terjedelmi okok miatt nem kívánok kitérni. Klaudy a reáliákat mint fordíthatatlan kategóriát tartja számon. A reáliák az egyes nyelvközösségek sajátos jeltárgyait jelentik, amelyek gyakran olyannyira csak az adott kultúrára jellemzőek, hogy a fordításnál a célnyelvben nincs megfelelőjük. Ezek valóban fordíthatatlannak tűnnek, főleg akkor, ha a célnyelvi nyelvközösség számára a forrásnyelvi reália teljesen ismeretlen. A fordításuk azért veszélyes, mert ha a célnyelvben használatos reáliával helyettesítjük a forrásnyelvit, akkor az „ismeretközlő, kultúragazdagító szerepe” (Klaudy 2002: 36) tűnhet el, tekintve, hogy a reália az adott nyelvközösségre vonatkozóan számtalan információt közvetíthet.

Albert részletesen járja körül a fordíthatóság/fordíthatatlanság problémakört, szerinte ez a dilemma a fordításról és nyelvről való filozofálás találkozáspontja, ennek megfelelően ez a problematika jóval több szempontból vizsgálendő. Sokat vitatott kérdés, hogy lehetséges-e egyáltalán a fordítás. Egyfelől – ahogy Klaudynál is tapasztalhattuk – azt láthatjuk, hogy ez lehetséges, hiszen vannak fordítások, és folyamatosan zajlanak a gyakorlatban fordítói munkák. Másrészt viszont már korábban is felfigyeltek arra (és jelenleg is kutatják), hogy bizonyos értelemben mégsem lehet mindent (pontosan) lefordítani. Albert számos gondolkodó álláspontjait gyűjtötte össze arról, hogy milyen vélemények születtek már a témáról. Ezek közül egy francia filozófus álláspontját ismertetem röviden.

Albert – többek közt – a francia filozófus Paul Ricœur-t idézi, aki hosszasan értekezik a problémáról, viszont lényegében nem kapunk tőle választ arra, hogy ha lehetséges, akkor miért lehetséges a fordítás, illetve miért vallják mégis sokan azt, hogy ez lehetetlen. Erre Albert Georges Mounin egymondatos, velős magyarázatát idézi, ami a fordítás ellen szól: „a fordítás nem az eredeti” (Albert 2011: 75).

Albert szerint tehát a fordíthatatlanság elméleti kategóriának számít, a *langue* inherens jellemzője, míg a fordíthatóság gyakorlati kategória, vagyis a diszkurzus, a szöveg inherens tulajdonsága. Tehát a fordíthatóság csakis a szövegre, diszkurzusra vonatkozhat (Albert 2011).

Mindezek alapján a fordíthatóság/fordíthatatlanság egy olyan ellentétpár(nak tűnik), amely nem ugyanazon a szinten helyezkedik el: a fordíthatóság a diszkurzus, a fordíthatatlanság pedig a nyelv (*langue*) szintjén létezik, így a fordíthatóság/fordíthatatlanság kategóriát nem tekinthetjük valódi oppozíciónak. Továbbá a *langue* szintjét nézve a nyelvek fordíthatatlanok, hiszen nem lehet közvetlenül egyik nyelvből a másikba átvinni a szavakat a kulturális, mentalitásbeli, konnotációs és más különbségek miatt. A szövegek azonban mindig fordíthatók, noha nem egyenlő mértékben. A kultúrafüggő reáliák mellett fordíthatatlannak tűnhetnek a humor eszközeül szolgáló szóviccek és szójátékok is.

A fordítás és a hozzá kapcsolódó elméleti áttekintés után áttérünk az *Also sprach Zarathustra* szövegből kiemelt példák elemzésére. Azt szeretném bemutatni, milyen következtetésekre juthatunk a fordíthatóság kérdésében. A terjedelmi megkötések miatt a teljes vizsgálatot nem közlöm.

Amint fentebb írtam, Szabó Ede fordítása alapján választottam ki a vizsgálandó szövegrészeket. Úgy gondolom, hogy Szabó gyűjteményébe a Zarathustra azon fontos beszédei kerültek bele, amelyek elolvasása után körvonalazódik az olvasóban a nietzschei koncepció. Meggyőződésem, hogy Nietzsche tudatosan szerkesztette és konstruálta a Zarathustra beszédeit. Ehhez pedig nyilvánvalóan arra volt szüksége, hogy egy terminológiai rendszert is kidolgozzon, és e köré építse az egyes beszédeket. Épp ennek köszönhető, hogy a beszédek tartalmát tekintve ugyanazon fogalmakat visszatérő ‘motívumokként’ olvashatjuk, legtöbbször kibővítve.

Ilyen motívumnak, „terminusértékű kifejezés”-nek (Kurdi 2003: 442) számít az *Übermensch* is. Számos helyen olvasható kifejtve, részletezve, hogy Nietzsche mit ért e fogalom alatt, pontos leírást kapunk arra vonatkozóan, milyen embert kell elképzelnünk. Úgy vélem, hogy talán ez az a nietzschei fogalom, ami a leginkább közismert. S bár ehhez a mai napig negatív konnotáció kötődik, Nietzschének az *Also sprach Zarathustra*

megírásakor bizonyára nem ilyen motivációja és célja volt az *Übermensch* megalkotásával. Egy Frenzeltől származó idézettel is meg tudom erősíteni azt az álláspontomat, miszerint Nietzsche nem szándékozta negatív tulajdonságokkal, értelemmel felruházni az *Übermensch* fogalmát: „Nietzsche maga árnyalt, kritikus és szuverén álláspontot képviselt a zsidókérdésben. Írásaiban túlnyomórészt mély tisztelettel beszél a zsidókról. És hatása miatt bármennyire is mindenkor a fasizmus szellemi előtörténetéhez kell sorolnunk némely gondolatát, Nietzsche minden volt, csak antiszemita nem” (Frenzel 1966: 102). Ez is bizonyítja azt, hogy a világháború idején félreértették és helytelenül használták ezt a kifejezést.

A *Zarathustra Előszavában* jelenik meg először az *Übermensch* fogalma, az eredeti nyelvben ilyen formában: „Ich lehre euch den Übermenschen. Der Mensch ist Etwas, das überwunden werden soll. Was habt ihr gethan, ihn zu überwinden?” (Nietzsche 1994: 10). Talán az *Übermensch* a legtöbbet vitatott nietzschei fogalom, amelynek fordítása komoly nehézséget jelentett. Úgy vélem, nehéz visszaadni azt a jelentést – vagy inkább értelmet –, amit ez a német szó hordoz, és lehetetlennek tartom egyetlen szóba belesűriteni az *Übermensch* jelentését. Az alábbi táblázatból is kiderül, hogy a fordítóknak sem sikerült egyetlen célnyelvi szót találni. Talán még az akkori német olvasóknak sem volt teljesen magától értetődő, hogyan értelmezzék ezt a szót. A következő táblázat szemlélteti, hogy az egyes fordítók hogyan fordították ezt a problémás német kifejezést:

Nietzsche	Wildner Ödön	Fényes Samu	Szabó Ede	Kurdi Imre
Übermensch (1994)	emberfölötti ember (1908)	emberebb ember (1922)	emberfölötti ember (1972)	embert fölülmúló ember (2003)

Úgy tűnik, még 1972-ben sem akadt jobb magyar célnyelvi megoldás e szóra, így Szabó Ede is a Wildner-féle fordítást használja, csak Fényes és Kurdi célnyelvi kifejezése tér el az *emberfölötti embertől*.

A legújabb fordítást tartom a legszerencsésebbnek, mivel a *fölülmúló* szó kicsengése pozitív: a saját gyöngeségeinken, hibáinkon való túllépést, önmagunk jobbá tételét hallom bele, ugyanakkor az *emberfölötti* jelzőt inkább úgy értelmezem, hogy az emberek valamiféle (értelmi, társadalmi vagy egyéb, de nem vagyon szerinti) hierarchia szerint élnek, vannak alacsonyabb szinten lévők, s vannak a fölöttük elhelyezkedők. Az alacsony és magasabb szinten elhelyezkedő emberek között hatalmi, azaz

alá-fölé rendeltségi viszony áll fenn. A világháború idején a nácik – feltehetőleg – úgy értelmezhatték Nietzsche fogalmát (tévesen), hogy faji megkülönböztetésről van szó, és olyan értelemben kezdték használni, amely szerint ők, a németek az ‘emberfölöttiek’, míg a zsidókat és a cigányokat alacsonyabb rasszból származtatták. Ez a téves használat okozhatta, hogy az *Übermensch* fogalma és jelentése a magyaroknál is összekapcsolódott a nemzetiszocializmussal, így a fogalom hallatán a Hitler-korszakra asszociálhatunk.

Kiss szerint a romantika korában alkotó írók és költők nem tudták elfogadni az ember „Kentaur (félíg állat, félíg Isten) természetét” (Kiss 2000: 49). Erre a dilemmára mutat rá Nietzsche a Zarathustrával, vagyis az embernek két lehetőség közül kell választania: ismét állattá válik, vagy felülkerekedik önmagán.

Az *Übermensch* fogalmán túl rátérek az *überwinden* ige fordítására. Mind a négy fordító más megoldással adta vissza a német szó jelentését: Wildnernél „fölebe kerülni”, Fényesnél „diadalmaskodni” és „föülelemelkedni”, Szabónál „fölülmúlni” olvasható, végül Kurdinál „felülkerekedni” szerepel. Bár Kurdinál az *Übermensch* „embert **fölülmúló** ember”, azonban az *überwindent* nem a Szabó-féle *fölülmúlnival* fordítja, hanem *felülkerekedéssel*. Az *überwinden* ige a *Von der Selbst-Ueberwindung* a Zarathustra-beszédben az alábbiak szerint jelenik meg: Wildnernél és Fényesnél a *legyőzni* ige, Szabónál és Kurdinál a *fölülmúlni* ige szerepel. Az alábbi két táblázat szemlélteti, milyen szövegkörnyezetben olvashatjuk és pontosan melyik mondatban találjuk meg a kifejezést (zárójelben az oldalszám):

N	<p>„Und diess Geheimniss redete das Leben selber zu mir.</p> <p>>>Siehe, sprach es, ich bin das, was sich immer selber überwinden muss.</p> <p>>> Freilich, ihr heisst es Wille zur Zeugung oder Trieb zum Zwecke, zum Höheren, Ferneren, Vielfacheren: aber all diess ist Eins und Ein Geheimniss.” (1994: 118)</p>
W	<p>„És ezt a titkot mondá nekem maga az élet: „Lásd” – szólt –, „én az vagyok, a <i>minek mindig magamagát kell legyőznie.</i>”</p> <p>„Ti persze a nemzés akarásának avagy a célra, magasabbra, távolab-bira, sokszerűbbre való ösztönnek hívjátok: de mindez egy és titok.” (1908: 156)</p>

F	<p>„És ezt a titkot maga az élet sugta nekem: „Íme így szólt, én vagyok az, ki mindig önmagát kell, hogy legyőzze.”</p> <p>„Persze, ti teremtetési akaratnak, a célra, a magasabbra, a távolibbra, a sokneműre való ösztönnek nevezitek: pedig mind ez egy és ugyanaz és Egy titok.” (1922: 143)</p>
SZ	<p>„És maga az élet ezt a titkot súgta nekem: „Lásd”, mondta, „én az vagyok, <i>aminek mindegyre felül kell múlnia önmagát.</i></p> <p>Ti ezt persze nemző akaratnak vagy célratörő, magasabbra, távolabbra, sokszorozódásra törő ösztönnek nevezitek: mindez azonban egy és ugyanaz, <i>egyetlen</i> titok.” (1972: 257)</p>
K	<p>„Emezt a titkot pedig maga az élet árulta el nékem: „Íme”, mondotta, „az vagyok én, <i>aminek mindétig fölül kell múlnia önmagát.</i></p> <p>Ti persze nemző akaratnak mondjátok ezt, avagy ösztönnek nevezitek, mely valami célra, avagy a magasba, avagy a távolba, avagy a sokféleségre tör: ámde mindez egy és <i>egyetlen</i> titok.” (2003: 156)</p>

N	<p>„Wahrlich, ich sage euch: Gutes und Böses, das unvergänglich wäre – das giebt es nicht. Aus sich selber muss es sich immer wieder überwinden.” (1994: 119)</p>
W	<p>„Bizony, bizony, mondom néktek: „jó” és „gonosz”, mi nem volna mulandó – nincsen! Önmagából kell néki magát folyton-folyvást legyőzni.” (1908: 157)</p>
F	<p>„Bizony mondom nektek: jó és rossz mi ne volna mulandó – nincs! Önmaga által kell önmagát legyőznie örökösen.” (1922: 144)</p>
SZ	<p>„Bizony mondom néktek: jó és rossz, mely ne volna mulandó – nem létezik! Önmagából kiindulva kell mindig újra felülmúlnia önmagát.” (1972: 258)</p>
K	<p>„Bizony mondom néktek: nincs, mi múlhatatlan – se jó, se gonosz! Magából kell önmagát mindétig fölülmúlnia.” (2003: 157)</p>

Megjegyzés: A kezdőbetűk a szerző és a fordítók neveire utalnak (N – Nietzsche, W – Wildner, F – Fényes, SZ – Szabó, K – Kurdi).

Az *überwinden* forrásnyelvi igének főnévi alakja az *Überwindung*, amely két eltérő Zarathustra-beszédben is előfordul, egyrészt a *Von tausend und Einem Ziele*, másrészt a *Von alten und neuen Tafeln* című

beszédben, ennek megfelelően az eltérő szövegrészekben különbözőképpen fordították: Wildnernél *győzelem* és *túlszárnyalás*, Fényes Samunál *diadal* és *legyűrés* szerepel, Szabónál *önmegtagadás* és *förlülmúlás*, végül Kurdinál *felülkerekedést* és *förlébe-kerekedést* olvashatunk. Ha összevetjük, miként fordították az igét és ahhoz képest a főnevet, akkor látható, hogy Wildner és Fényes fordítása nem következetes, mivel náluk az *überwinden* ige és a hozzá tartozó főnévi forma a célnyelvben különböző módon lett megadva: a főnévi alakok két eltérő beszédben kétféleképpen szerepelnek. Fényesnél a *diadalmaskodni* ige mellett még a *förlümelkedni* is szerepel. Kurdi fordítása tűnik a leginkább konzekvensnek. Ha csak a főnévi forma magyar fordításait nézzük, akkor is bebizonyosodik, hogy a korábbi fordításoknál nem minden kontextusban fordították ugyanazzal a magyar megfelelővel az adott forrásnyelvi kifejezést. Ezt megerősíti a *Von der Selbst-Ueberwindung* című beszéd, amely cím fordítása magyar nyelvre az alábbiak szerint történt:

Wildner: A magalegyőzésről (1994)	Fényes: Önmagunk legyőzése (1922)	Szabó: Önmagunk legyőzéséről (1972)	Kurdi: Az ön-förlülmúlásról (2003)
---	---	---	--

Habár a cikkben nincs lehetőségem felsorolni és elemezni a vizsgálatból adódó összes nyelvi példát, láthatóvá vált, hogy a különböző korszakokban született fordítások különböző benyomást keltenek az olvasóban. Ha végignézünk a szövegeken, példákon, akkor nagyjából meg tudjuk becsülni, hogy melyik fordítás mikor készül(het)et. Ha nem tudnánk, mikor keletkezett a Wildner-féle fordítás, akkor is sejtenénk, hogy ez a fordítás a legrégebbi. Erre az utal, hogy a fordító meglehetősen archaikus, elavult szavakat, idejétmúlt kifejezéseket használ (a mai nyelvhasználat-hoz képest), viszont éppen ebből adódóan az *Also sprach Zarathustra* szövegére – stílusát tekintve – a Wildner-féle fordítás hasonlít talán a legjobban. Feltételezhető, hogy már Wildner idejében sem ez a nyelvhasználat számított a hétköznapi életben beszélt nyelvnek, ez a stílus inkább csak az írott szövegekre lehetett jellemző. Látszik, hogy Wildner fordítása nem akar (vagy nem tud) elszakadni a régi hagyományoktól. Fényes Samu fordításánál még erősen érződik az előző fordítás hatása, annak nyomait is láthatjuk, de már újabb célnyelvi megoldásokat is találunk. Éles határ érződik a Fényes fordításához képest 50 évvel későbbi, Szabó Ede-féle válogatás esetében. Ez nyelvezetét, szókincsét tekintve már

közelebb áll a mai nyelvhasználathoz. Kurdi Imre fordítása pedig egyszerre új, modern, ugyanakkor hű az eredetihez. Ez úgy jöhetett létre, hogy Kurdi mindegyik fordítást figyelembe vette, és igyekezett korrigálni mindazt, amit korábban sikertelenül és nem megfelelően fordítottak.

Ha Wildner és Kurdi fordítását vetjük össze, akkor igazán érződik az elmúlt száz év hatása a fordításokon, hiszen Wildnernél gyakran akadnak olyan szavak, amelyeket ma már nem, vagy nem úgy használunk, ahogyan az 1900-as évek elején tették. Kurdi fordítása jobban idomul a mai nyelvhasználathoz. Külön értéket jelent, hogy Kurdinál a nyelvezet modernizálása nem okoz problémát, mivel ennek ellenére megmarad a szöveg költői szépsége.

Feltételeztem, hogy Szabó és Kurdi fordítása között nem lesz annyira éles különbség, mivel a két fordítás között eltelt évek száma kevesebb, mint a legelső fordításhoz képest eltelté, mégis voltak érdekes eltérések. Nemcsak a szavak szintjén, hanem a mondat szerkesztésben is tapasztalunk változtatásokat, újításokat. Kurdi fordítását sokkal gördülékenyebben lehet olvasni, mint például Wildnerét. A szöveg egyszerűbb olvasásához és ehhez kapcsolódóan a megértéséhez még az íráskép, a helyesírás és a központosítás is hozzájárul. Véleményem szerint akkor tud igazán jó lenni a fordítás, ha az a szükséges helyzetekben túllépi a szótári jelentést, ezáltal a fordítás képes azt a többletjelentést visszaadni, amit a német kifejez. Főleg a Szabó-féle és a Kurdi-féle fordítás lépi túl a szótári jelentés szintjét.

Végül arra kívánok röviden rámutatni, hogy Nietzsche-nak milyen céljai lehettek az *Also sprach Zarathustra*-val. A Zarathustra-szövegek az emberi mélységről és a tudásról szólnak, amit tapasztalat útján érhetünk el. Nietzsche egy új evangéliumot hirdet az *Also sprach Zarathustra*-val, a filozófián túlmenően célja, hogy megjelenítse „az emberiség jövőjét próféciákban” (Gerhardt 1992: 9). Nietzsche ‘éles látásának’ köszönhetően rávilágít a dolgok árnyoldalára is. Gerhardt szerint ez a Nietzsche-mű „ma inkább egy filozófiai prózai szöveg kiegészítő illusztrációjának hat” (Gerhardt 1992: 10). Gerhardt szerint mély okai vannak „az első világháború előtti és az egy ideig még azután is folytatódó Nietzsche-kultusznak” (Gerhardt 1992: 160). Egy ilyen ok, amiről Gerhardt szerint sokan meg szoktak feledkezni, hogy lenyűgöző Nietzsche „életének és művének ellentmondásos egysége” (Gerhardt 1992: 160). A Zarathustra azt a tragikus igazságot tartalmazza, hogy az emberi lét értelme nagy célok kitűzése, és általa tönkremenni. Ez az üzenet borzolta az első olvasók kedélyeit. A Zarathustra főleg a művészekre gyakorolt olyan hatást, hogy bátorította őket, életük értelme saját maguk feláldozása a munkáért, ezáltal az életük válik műalkotássá. Nietzsche hatást gyakorolt a képző-

művészetre is, recepciója a festészetben, építészetben és szobrászatban, valamint az irodalomban is megfigyelhető (Gerhardt 1992).

Frenzel szerint az *Also sprach Zarathustra* filozófiai szándékkal íródott, azonban igazi költői alkotásnak is tarthatjuk. Az *Also sprach Zarathustra* a példázatok miatt vallásos értekezésnek tűnik. Frenzelnél is megtaláljuk azt a gondolatot, miszerint Nietzsche „ötödik evangéliumnak” (Frenzel 1966: 96) tartotta ezt a művét.

Végül Kiss szerint Nietzsche azért akarta az ógörög kultúrát feltámasztani, hogy jövőépítésre és cselekedetre sarkallja a modern kor emberét. Két dologban látta az ember(iség) veszélyét: egyrészt a kereszténységben, másrészt az „egyénség elerőtlenedése, passzív válnak, az egészséges életöszön elgyöngülése” (Kiss 2000: 13) jelentett problémát. Kiss úgy véli, hogy a Zarathustra megírásakor Nietzsche célja „letörölni a keresztény ember arcáról a szenvedést” (Kiss 2000: 28). Nietzsche számára a jelen istene Zarathustra volt, állítja Kiss. „A Nietzsche által vázolt célkitűzés a keresztény vallást jól ismerő gondolkodónak azon az egyszerű tudásán alapul, hogy a morál és a »kis ego« – a földi személyiség – kizárja egymást: minél »emberfölöttibb« lesz az ember, annál kevésbé tud mit kezdeni az erkölcsi jó és rossz ismeretével” (Kiss 2000: 37).

Felhasznált irodalom

- Albert S. 2003. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái & filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Albert S. 2011. „A fővényre épített ház”. *A fordításelméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai*. Budapest: Áron Kiadó.
- Frenzel, I. 1966. *Friedrich Nietzsche élete és munkássága vallomások és dokumentumok tükrében*. Fordította: Horváth Géza (1993). Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó.
- Gerhardt, V. 1992. *Friedrich Nietzsche*. Fordította: Csátár Péter (1998). Debrecen: Latin Betűk.
- Kiss I. 2000. *Nietzsche Zarathustrája az ezredfordulón*. Budapest: Argumentum Kiadó, Universitas Kulturális Alapítvány.
- Klaudy K. 2002. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Stolze, R. 1997. *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Források

- Nietzsche, F. *Also sprach Zarathustra. Ein Buch für Alle und Keinen.* Stuttgart: Philipp Reclam jun. 1994. (Colli, G., Montinari, M. (Hrsg.) (1968): *Nietzsche. Werke. Kritische Gesamtausgabe.* 6. Abt. 1. Band. Berlin: Walter de Gruyter.)
- Nietzsche F. 1908. *Im-igyen szóla Zarathustra.* Fordította: Wildner Ödön. Budapest: Grill Károly Könyvkiadó.
- Nietzsche, F. 1922. *Zarathustra. Mindenkinek szóló és senkinek se való könyv.* Fordította: Fényes Samu. Budapest: Világirodalom Könyvkiadó.
- Szabó E. 1972. *Friedrich Nietzsche válogatott írásai. Így szólott Zarathusztra. Könyv mindenkinek és senkinek.* Budapest: Gondolat.
- Nietzsche, F. 2003. *Így szólott Zarathustra.* Fordította: Kurdi Imre. Budapest: Szentár.